

İKİ-DİLLİ SÖZLÜK OLUŞTURMADA 'PARALEL METİN' KAVRAMININ ÖNEMİ

Gül Durmuşoğlu

Günümüzde sözlükler, kullanım amaçlarına, hedefledikleri kullanıcı kitlesine, içerdiklerine, sağladıkları bilgilere, düzenlenme biçimlerine göre çeşitlilik gösterse de, 'sözlük' denilince çoğu kişinin aklına iki dilli sözlüklere geliyor. İki dilli sözlüklerin tarihçesi, çeviri ve yabancı dil eğitiminin tarihçesiyle bir paralellik göstermektedir, şöyleki sözlükbilimin (lexicology) gelişimine baktığımızda iki-dilli sözlüklerin tek-dilli sözlüklerden önce varolduğunu görmekteyiz (bkz. Al-Kasimi 1977; Kipfer 1984).

İki-dilli sözlüklerin kullanım amaçları iki grupta toplanabilir: 1. Anlam bulma (pasif kullanım) ve 2. Sözcük bulma (aktif kullanım).

1. Anlam bulma: Erek dil metninde karşılaşılan bilinmeyen sözcüğün anlaşılmasına yönelik sözlük kullanımı. Diğer bir deyişle, sözlük kullanan kişinin erek dilde metin üretmesine yardımcı olmaktan ziyade, karşılaştığı erek dil metnini anlamasına yardımcı olan kullanım.

2. Sözcük bulma: Erek dilde bir metin üretirken, kaynak dilde bilinen kavram ya da sözcüğün erek dilde eşdeğerinin bulunmasına ve uygun olarak kullanılmasına yardımcı olan kullanım (bkz. Tablo I).

	Kullanımbilgisi (Sözcüğün uygunluğu)	Dilbilgisi (Sözcüğün dizimsel syntagmatic-bağıntısı)	Anlambilim (Sözcüğün dizisel paradigmatic bağıntısı)
Anlam Bulma (Metin Anlama)	Sözcük 'X' hangi metinde geçiyor? -Sözcük 'X' in metin içindeki rolü-	Sözcük 'X' nasıl kullanılmış? -Sözcük 'X' in diğer dil birimleriyle ilişkisi	Sözcük 'X' ne anlama geliyor? -Sözcük 'X'in betimlenmesi
Sözcük Bulma (Metin Üretme)	Sözcük 'X'in kullanımı belli alanı ya da biçem normu yansıtıyor mu? Sözcük 'X' hangi metin türünde ve bağlamda kullanılır; sözcüğün biçem değeri	Sözcük 'X'i nasıl kullanabilirim? Sözcük 'X'in dizim- sel bağıntısını gösterecek örnek tümce	Kaynak dildeki 'Y' sözcük ya da deyimi erek dilde hangi sözcük ya da deyimle ifade edebiliriz?Kaynak dil ve erek dilde eşdeğer sözcüğün bulunması.

dir. Çünkü, anlam bulma fonksiyonu erek dilde yazılmış tek dilli sözlük yardımıyla da gerçekleştirilebilir. Halbuki erek ve kaynak dillerin sözcük dağarcığı bakımından eşleştirilmesi ancak iki dilli sözlüklerin yardımıyla yapılabilir (bkz. Hartmann 1979, 1983, 1984; Béjoint 1983; Tomaszczyk 1983).

Ancak çoğu iki dilli sözlüğe baktığımızda, bu ikinci fonksiyonunu tam anlamıyla yerine getirmekten uzak kaldığımızı görüyoruz. Bu tür sözlükler çoğu kez kaynak dilde ya da erek dilde sözcüklerin tam karşılığını ya da eşdeğerini vereceği yere betimlemeye yönelik bilgi vermektedir. Bu bağlamda İngilizce-Türkçe sözlüklerden derlediğim birkaç örneği vermek istiyorum.

Aşağıdaki örnekler 1989 yılında yayımlanan *Collins-Metro İngilizce-Türkçe Sözlük* ten alınmıştır:

VAT (value added tax): bir malın maliyet fiyatı ile satış fiyatı arasındaki farktan alınan vergi

curriculum vitae: yaşam özeti, bir insanın öğrenimini, çalıştığı işleri vb. içeren kısa bir yazı.

subordinate: rütbe veya önem bakımından daha aşağıda, aşağı, alt.

Bu örnekler baktığımızda, sözlük yapımcısının İngilizce sözcüklerin Türkçe eşdeğerlerini vermek yerine bunların tanımını yaptığını görmekteyiz. Bu tür bilgiler İngilizce-İngilizce sözlükten de elde edilebilir. Halbuki yukarıda verilen örneklerin 'KDV (katma değer vergisi)', 'özgeçmiş', 'ast/ikincil' gibi dilimizde oldukça yaygın kullanılan eşdeğerleri var. Belki sözlüğü kullanan kişi bu sözcüklerin tanımını zaten bilmektedir, fakat Türkçe bir metin oluştururken bunların Türkçe eşdeğerlerine gereksinim duymuştur. Bu konuda iki dilli sözlük asıl önemli fonksiyonunun yerine getirmemektedir. Bu tür örnekler *Redhouse* ve *Oxford Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe Sözlüklerinde* de sıkça rastlanmaktadır.

Bundan başka, bazı sözcüklerin değişik anlam ve kullanım boyutlarının hepsinin yansıtılmadığı dikkati çekmektedir. Örneğin, yukarıda adı geçen sözlüklerde, 'yanmak' ve 'gitmek' fiillerinin İngilizce karşılıklarına baktığımızda, dilimizde çok sık kullandığımız "Bu sıcakta buz gibi limonata iyi gider" ya da "Yandı, bize yine Aşşeler geliyormuş" gibi bağlamlardaki kullanımlarının karşılığının verilmmediğini görüyoruz.

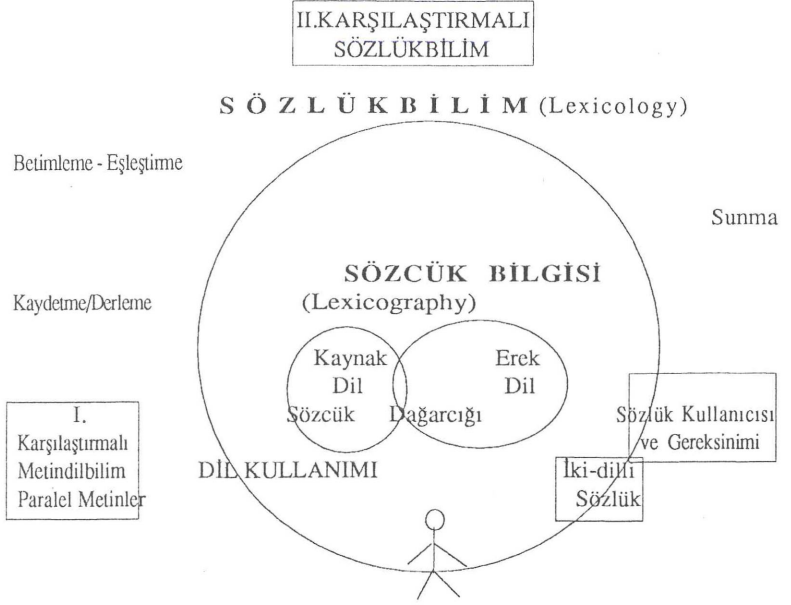
Bu tür sorunların nedeni birkaç kaynağa dayandırılarak açıklanabilir. İki dilli sözlüklerin çoğu bir ya da birkaç kişi tarafından hazırlanmaktadır. Bu kişiler sözlük girdilerini (dictionary-entry) seçerken genellikle önsezilerine dayanmakta, bu sözcüklerin metinlerde kullanımlarını ve kullanım sıklıklarını göz önüne almamaktadırlar. Söz konusu dillerde daha önce hazırlanmış iki dilli sözlükleri esas almakta, ya da tek dilli sözlükleri çeviri yoluyla diğer dille eşlemeye çalışmaktadırlar. Bu da kendi içinde bir kısır döngü yaratmaktadır (bkz. James 1989).

Bu durumdan iki dilli sözlük yapımını kurtarmanın tek yolu 'paralel metin' kavramını esas olarak almaktır. İki veya daha çok dilde iletişimsel amacı ve iletisi aynı olan metinler 'paralel metin' olarak tanımlanmaktadır (bkz. Hartmann 1980). Paralel metinler genelde aynı ya da benzer içerik ve biçim sergilediklerinden, her iki

dilde de benzer kavramsal ilişkiler, sözlüksel alanlar ve anlambilimsel yapı yansıtımadırlar. İşte bu benzer anlambilimsel yapı ve kavramsal ilişkilerin iki dilli sözlük yapımında esas alınması, sözlüksel birimlerin ve sözlüksel alanların (lexical field) daha iyi saptanmasında, her iki dilde kullanılan sözcüklerin eşdizimliliğini (collocation), benzer ve farklı yanlarını bulmada, sözcüklerin anlamsal içeriklerinin, biçem değerlerinin ve kullanımlarının (metinsel bağlamlarının) değerlendirilmesinde son derece yararlı bir kaynak oluşturacaktır. Böylece, değişik dillerin sözcük farklılıkları, sözcük ve deyim türetmeleri karşılaştırılacağı gibi, belli sözlüksel alanlarda seçilen sözcükler erek ve kaynak dildeki işlevleri açısından da daha detaylı incelenebilir.

Bu tür çalışmaların gerçekleştirilebilmesi bilgisayar teknolojisi ile metindilbilim kavramlarının, sözlükbilimin hizmetinde kullanılmasını mümkün kılacak şekilde, dilbilimci ve sözlükbilimcilerden oluşacak resmi ya da yarı resmi bir sözlük hazırlama merkezinin kurulmasıyla mümkün olabilir (btz. Sinclair 1987). Böyle bir merkez, çalışmalarına öncelikle paralel metinlerden oluşacak bir veri bankasının oluşturulması ve bu metinlerdeki sözcüklerin kullanım sıklığına göre sınıflandırılmasıyla başlayabilir. Sonra hangi sözcüklerin sözlük kapsamına alınacağı, hazırlanan sözlüğün amacına göre belirlenir. Bu sözcüklerin değişik bağlamlardaki değişik kullanımları ve biçem değerleri saptanır. Bu işlemi sözcüklerin değişik anlam boyutlarının betimlenmesi ve erek ve kaynak dillerde sözcüklerin eşleştirilmesi, eğer eşleştirilmeleri mümkün değilse erek dilde en uygun ve ekonomik ifade şeklinin bulunması takip eder. En son olarak seçilen sözcüklerin sözlükbilim prensipleri içinde sözlük olarak düzenlenmesi ve sunulması gelir. Önerilen sözlük oluşturma süreci Tablo II de özetlenmiştir.

Bu tür sözlük oluşturma ilk bakışta çok uzun ve zor bir yöntem gibi görünmekteyse de, sonuçta elde edilecek veriler sadece iki dilli sözlüklerin daha tutarlı hale gelmesine değil, anlambilim ve biçembilimin temel kavramlarının gelişmesine de katkıda bulunacaktır. Böyle gelişmeler ise dolaylı olarak yabancı dil eğitimi ve çeviri tekniklerinin niteliklerinin artmasına katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Al-Kasimi, A. 1977. *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden: Brill.
- Béjoint, H. 1983. "On field-work in lexicography". *Hartmann, R.R.K* (ed)1983 içinde, s.67-75.
- Hartmann, R.R.K (ed) 1979. *Dictionaries and their Users (Papers from the 1978 BAAL Seminar on Lexicography)*. Exeter: Exeter University.
- ____ 1980. *Contrastive Textology (Comparative Discourse Analysis in Applied Linguistics)*. Heidelber: J. Groos.
- ____ (ed) 1983. *Lexicography: Principles and Practice*, London: Academic Press.
- ____ 1984. "Lexicography: A Contrastive Survey". *Annual Review of Applied Linguistics*, cilt V, s.125, 138, Cambridge: CUP.
- James, G. 1989. *Lexicographers and Their Works*. Exeter: Exeter University.
- Kipfer, B.A. 1984. *Workbook on Lexicography*. Exeter: Exeter University.
- Sinclair, J.M. 1987. *Looking Up (An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing)*. Collins ELT.
- Tomaszczyk, J. 1983. "On bilingual dictionaries", *Hartmann, R.R.K.* (ed) (1983) içinde, s.41-55.